

1.7 Status en beschermwaardigheid van ongeboren menselijk leven

Wanneer begint nieuw menselijk leven? En waarom en wanneer is het leven beschermwaardig? Deze fundamentele vragen zijn bepalend voor de positie die men inneemt in de ethische reflectie op biomedische ontwikkelingen rond de start van het leven. Het hangt bijvoorbeeld samen met hoe het ‘embryo’ wordt gedefinieerd. In het licht van de beschreven nieuwe technieken behoeft de definitie van embryo in de embryowet aanpassing. De vragen naar wat menselijk leven is en de mate van beschermwaardigheid zijn beslissend voor hoe de wetgeving zal worden aangepast. In het rapport *Derde evaluatie Embryowet* worden – vooral gebaseerd op een biologische benadering van menselijk leven – aanbevelingen gedaan waarbij wordt uitgegaan van een toenemende beschermwaardigheid.⁴⁶ Er worden grofweg drie posities ingenomen omtrent de beschermwaardigheid van menselijke leven:⁴⁷

a. Embryo is niet beschermwaardig

Het standpunt van het embryo als niet meer dan een ‘klompje cellen’, als biologisch, menselijk weefsel, wordt niet breed gedragen. Wie deze mening wel is toegedaan, kent het embryo geen bijzondere status toe waarmee de weg vrij is voor instrumenteel gebruik.

b. Embryo is volledig beschermwaardig

Het standpunt van een volledige beschermwaardigheid is de tegenovergestelde positie. Aanhangers van dit standpunt kennen het embryo intrinsieke waarde toe, waardoor het even beschermwaardig is als een volledig gevormd mens. Wie deze mening – vaak vanuit godsdienstig oogpunt – is toegedaan, is tegen instrumenteel gebruik van embryo’s. Jochemsen et al. stellen dat het biologische begin van een menselijk organisme ligt bij de conceptie en dat er vanaf dat moment sprake is van een zich belichamend mens. “Deze opvatting is geworteld in

46 W.J. Dondorp, M.C. Ploem, G.M.W.R. de Wert, de Vries, J.K.M. Gevers, *Derde Evaluatie Embryowet*, (Den Haag: ZonMw, februari 2021), 194-198.

47 Commissie Genetische Modificatie (COGEM), Gezondheidsraad, *Ingrijpen in het DNA van de mens. Morele en maatschappelijke implicaties van kiembaanmodificatie*, (Bilthoven: COGEM, 2017), 47,48.

onze christelijke levensbeschouwing - evenals iedere andere uitspraak omtrent het mens-zijn van de zygote levensbeschouwelijk bepaald is - en sluit geheel aan bij de gegevens van de humane embryologie. Derhalve is genoemde uitspraak ethisch relevant voor het wetenschappelijk handelen en leidt tot de stelling dat het menselijk embryo vanaf de conceptie volledig beschermwaardig is.”⁴⁸

- c. Embryo wordt een toenemende beschermwaardigheid toegekend

Een tussenpositie, die in Nederland evenals in veel andere westerse landen in het beleid wordt gehanteerd, is die van toenemende beschermwaardigheid. Men kent het embryo een intrinsieke waarde toe. De beschermwaardigheid vindt dan grond in het vermogen dat het embryo heeft om uit te groeien tot een mens. Toch is de morele status daarbij niet gelijk aan een die van een volledig gevormd mens. Hoe verder het embryo is ontwikkeld, hoe groter de relatieve beschermwaardigheid. Ethici die deze positie innemen zijn van daarom van mening dat (vroeg) embryo's gebruikt mogen worden voor wetenschappelijk onderzoek, ook al leidt dit tot de vernietiging van het embryo.

Een beslissende vraag is op welk moment de morele status van het embryo zo groot is, dat het volledige beschermwaardigheid geniet. Dit punt wordt op verschillende momenten van de biologische ontwikkeling geplaatst, zoals bij de innesteling in de baarmoeder (wanneer de neurale buis en de zenuwcellen snel tot ontwikkeling komen), de primitieve streep (de eerste differentiatie van cellen, waarbij de cellen die direct tot de foetus zullen leiden, zichtbaar worden), ervaring van pijn en lijden, de eerste hartcontracties, het bereiken van het foetale stadium (zichtbaarheid voor het oog), levensvatbaarheids grens of de geboorte.

⁴⁸ H. Jochemsen, W.G.M. Witkam, P. Blokhuis, G. Glas en E. Schuurman, *De status van het menselijk embryo*. Rapport van het Prof. dr. G.A. Lindeboom Instituut, no.1, Ede, september 1988, 21.

Deze visie van toenemende beschermwaardigheid, ligt ten grondslag aan de bestaande wet- en regelgeving over embryo's, foetussen en abortus in Nederland.

We zetten nog een stap verder in deze analyse door na te gaan hoe over ontluikend menselijk leven en beschermwaardigheid wordt gedacht. Theo Boer en Dick Mul analyseren drie zienswijzen die schuilgaan achter het hierboven weergegeven drietal posities. Zij benadrukken dat zij de status van menselijk leven zowel ontologisch/biologisch, biografisch als met een focus op menselijke capaciteiten benaderen.⁴⁹

Boer en Mul stellen dat het moeilijk is een eenvoudig, sluitend of eenduidig antwoord te geven is op de vraag wat een mens is. Biologisch gesproken is er sprake van een unieke genetische samenstelling bij een voltooide samensmelting van eicel en zaadcel. De conceptie lijkt daarom de veiligste grens te zijn om als moment te houden van de totstandkoming van een nieuw mens.⁵⁰

Zeker vanuit religieus of godsdienstig oogpunt speelt de vraag naar de ziel een beslissende rol, omdat het embryo een menselijk wezen is, een eenheid van lichaam en ziel. Hier wordt echter zo verschillend over gedacht, ook binnen de christelijke geloofstraditie,⁵¹ dat er nog steeds geen duidelijk punt is om de relatieve beschermwaardigheid aan te verbinden. De menselijke kennis lijkt hier tekort te schieten. Een interessante gedachte werpen Van den Brink en Van der Kooi op in de *Christelijke dogmatiek* waar ze erop wijzen dat deze discussie er heden ten dage minder toe doet. "Ontwikkelingen in biologie, psychologie en neurowetenschappen tenderen vrijwel unisono in dezelfde richting: wij mensen zijn veel meer een organische eenheid van ziel/geest en lichaam dan lange tijd is verondersteld. Onze 'hogere' vermogens en handelingen blijken steevast een fysisch

49 Boer, *Geboren, niet gemaakt*, 19.

50 Boer, *Geboren niet gemaakt*, 20.

51 Lloyd A. Kalland, "A Historical review. View and Positions of the Christian Church," in Walter O. Spitzer en Carlyle L. Saylor (red), *Birth Control and the Christian. A Protestant Symposium on The Control of Human Reproduction*, (Wheaton: Tyndale House Publishers, 1969), 414-464, Michael J. Gorman, *Abortion and the Early Church. Christian, Jewish and Pagan Attitudes in the Greco-Roman World*, (Illinois: InterVarsity Press, 1982).

substraat te hebben in processen in ons lichaam en dan vooral in ons brein.”⁵² De eenheid van de menselijke persoon als psychosomatische eenheid noemen zij richtinggevend voor christenen.⁵³

Boer en Mul wijzen er in elk geval op dat het probleem van de status van het embryo en foetus niet ontologisch, maar epistemologisch van aard is: we hebben onvoldoende kennis. “Maar dat we niet weten hoe de waarde ervan te bepalen, betekent niet dat die waarde er niet is. Dat we niet weten wanneer een persoon begint, betekent niet dat die persoon niet op enig moment ontstaan is.”⁵⁴ Daarom pleiten zij voor een hoge waardering van menselijk leven vanaf de conceptie, met daaruit voortvloeiend een ethiek van voorzichtigheid.

Bij een aantal nieuwe voortplantingstechnieken gaat het niet meer om de ‘klassieke bevruchting van zaad- en eicel’, maar worden de embryo’s op een andere manier tot stand gebracht. Wat betekent dat voor het vraagstuk naar de beschermwaardigheid? Jochemsen en Heusinkveld zijn van mening dat het voor de beschermwaardigheid van het menselijk embryo niet de vraag is hóe het ontstaan is (gewone bevruchting, IVG of stamcelkweek in vitro), maar of er sprake is van een levensvatbaar exemplaar van de soort homo sapiens.⁵⁵

Een relationele visie

Een van de voornaamste eigenschappen van de menselijke soort is dat deze relationeel is. Dat lijkt een centraal gegeven te zijn in de Bijbelse visie op het menselijk leven. Uit het gegeven dat God de mens als relationeel wezen heeft bedoeld, leid ik af dat het grote zeggingskracht heeft voor de beschermwaardigheid van het leven, die verder reikt dan een ethiek van voorzichtigheid. Aantasting van het leven grijpt dan immers in in Gods bedoeling met dat menselijk leven. Tegelijk moeten we met Salomo in de heilige Schrift pas op de plaats maken omdat de mens het werk dat God gedaan heeft niet

52 G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, (Zoetermeer: Boekencentrum, 2012), 247-248.

53 Van den Brink, *Christelijke dogmatiek*, 249.

54 Boer, *Geboren niet gemaakt*, 23,24.

55 Jochemsen, “Lang zullen ze leven in Utopia?” 224.

van het begin tot het eind kan doorgronden (Pred. 3,11). Dat de mens een relationeel wezen is, vloeit voort uit het *Imago Dei*, uit het geschapen zijn naar Gods beeld.⁵⁶ Dit lijkt zoveel te zeggen als dat de mens op aarde Gods werkelijkheid weerspiegelt.⁵⁷ Het beeld heeft de bevoegdheid en capaciteit om de eigenschappen van de gerepresenteerde te reflecteren en in naam van hem te handelen.⁵⁸ De mens als Gods representatie in de zichtbare wereld.⁵⁹

De mens is fundamenteel op elkaar betrokken, ook al verschilt die ander verregaand van ons.⁶⁰ God is in zichzelf een relationeel wezen. Hij is de drie-enige: Vader, Zoon en heilige Geest. Zij verhouden zich tot elkaar als drie Personen. Als relationeel wezen verhoudt God Zich als Vader tot de Zoon en de Geest, de Zoon tot de Vader en de Geest, en de Geest tot de Vader en de Zoon. Zo openbaart God Zich aan ons in de heilige Schrift. En zo weerspiegelt de geschapen, relationele mens de werkelijkheid van een ongeschapen, maar even relationele God.⁶¹ De mens verbindt hemel en aarde als een knoop (Heschel)⁶², is ambassadeur van God.⁶³ Herman Bavinck: “De mens is slechts mens, inzover hij God vertoont, ook in zijn dagelijks leven.”⁶⁴

Geschapen in het *Imago Dei* staat de mens in relatie tot:⁶⁵

- de Ander (God – Gen. 2,8-17)
- het andere (de schepping – Gen. 2,15 en 18-20)
- de anderen (de mens – Gen. 2,21-25)

56 Gen. 1,26-28; 5,1-2; 9,6-7.

57 Ik ga hier voorbij aan de gevolgen van de zondeval voor de mens als Gods beeldrager. De mens als relationeel wezen is door de val in zijn omgang met relaties beschadigd. In de verlossing, met de komst van Christus, worden relaties ook weer hersteld. Die God tevoren gekend heeft, heeft Hij er zelfs toe bestemd het beeld van de Zoon van God gelijkvormig te zijn (Rom. 8,29). De noties van val en verlossing hebben m.i. geen invloed op het vaststellen van de beschermwaardigheid van menselijk leven krachtens Gods schepping.

58 Bert-Jan Heusinkveld, *De betere mens. Een medisch-ethisch kader voor mensverbetering vanuit christelijk perspectief*, (Utrecht: Eburon, 2021), 121.

59 G.C. Berkouwer, *De mens het beeld Gods*, (Kampen: Kok, 1957), 55

60 Van den Brink, *Christelijke dogmatiek*, 245.

61 John F Kilner, *Dignity and Destiny. Humanity in the Image of God*, (Grand Rapids: Eerdmans, 2015), 216.

62 Abraham Joshua Heschel, *Wie is de mens?* (Baarn: Ten Have, 1992), 116.

63 Heusinkveld, *De betere mens*, 124.

64 H. Bavinck, *Gereformeerde ethiek*, (Utrecht: KokBoekencentrum, 2019), 57.

65 Vgl. Bavinck. *Gereformeerde ethiek*, 64-72.

Allereerst iets over de relatie tussen God en mens. De verbinding tussen God en mens is relationeel. God laat Zich kennen door de relatie. God is een God van ontmoeten en met-ons-zijn: de Vader wil onze Vader zijn, Jezus kwam naar de aarde om als God-mens onder de mensen te zijn (Immanuël: God met ons) en de heilige Geest wil zelfs in ons wonen en werken. Heel het verbonds-denken is gestoeld op de relatie tussen God en mens. Berkouwer onderstreept dat in het Bijbelse mensbeeld de verhouding tussen God en de mens domineert.⁶⁶ In de herinnering aan de goddelijke schepingsdaad, wordt de mens gewezen op zijn onaantastbaarheid “en met de diepste ernst aangewezen, dat men zich aan deze mens niet mag vergrijpen en waaróm men dat niet mag doen. (...) Wie schendend de hand uitstrekt naar de mens of hem vloekt, tast het geheimenis van de mens aan (...) omdat hij de mens is, die in al zijn wegen nimmer is de mens op zichzelf, maar de mens, die staat in *deze* geschiedenis van het handelen Gods, in *deze* oorsprong van een onvervreembare betrokkenheid op zijn Schepper. *Deze* mens wordt in het goddelijk perspectief door Hemzelf bewaard en beschermd.”⁶⁷ De relatie met God is geen toevoeging aan het mens-zijn, maar wezenlijk. Zoals de heilige Schrift het zelf aanduidt: de mens als de mens Gods, als de mens die God toebehoort (1 Tim. 6,11; 2 Tim. 3,16-17). De mens leeft per definitie *coram Deo*, voor het aangezicht van God.

Iets van de relatie tussen God en de mens zien we terug in Psalm 139. David noemt in Psalm 139 zijn drie levensfasen:

- Heden (vers 2 en 3)
- Toekomst (vers 10)
- Prenatale fase (voor de geboorte, vers 13-16)

In alle drie de fasen heeft hij het over ‘mij/ik’. In alle drie de fasen is hij dezelfde persoon en is er een relatie met God. Er is sprake van continuïteit. Naar aanleiding van deze Psalm opnieuw Berkouwer: “De werkelijkheden van het mens-zijn worden niet neutraal en objectief beschreven, maar in hun onlosmakelijke verband met het

⁶⁶ Berkouwer, *De mens Gods*, 58, 212, 390.

⁶⁷ Berkouwer, *De mens Gods*, 57, 58.

goddelijke Gij.”⁶⁸ Ondanks dat de Psalmen poëtische literatuur is, is het aannemelijk hieruit af te leiden dat een mens vanaf het allereerste moment een persoon is. Het beeld dringt zich op van door God geschapen leven, dat in relatie staat tot de Schepper, Die ook in de toekomst voor hem zal zorgen (voorzienigheid). Andere Bijbelgedeelten waarin het gaat om het ongeboren leven onderstrepen het relationele karakter van dit – nog ongeboren – leven:

“...voordat u uit de baarmoeder naar buiten kwam, heb Ik u geheiligd. Ik heb u aangesteld tot een profeet voor de volken.” (Jer. 1,5).

“En toen Elizabet de groet van Maria hoorde, gebeurde het dat het kindje opsprong in haar buik.” (Luk. 1,49).

Naast de relatie God en mens, heeft ook de relatie van mens tot mens iets te zeggen. De relatie van schepsel tot schepsel is een door God gestichte relatie.⁶⁹ De mens komt voort uit “gemeenschap.” Nog voor zijn geboorte staat de mens in verhouding tot anderen; de mens komt voort uit gemeenschap.⁷⁰ Een mens die zich terugtrekt in afzondering, is een uitzondering. De Joodse rabbijn Abraham Joshua Heschel stelt dat de mens alleen zinervaring kan opdoen in relatie met andere mensen. “De mens in zijn wezen komt voort uit, wordt begeleid door en geleid naar het wezen van de gemeenschap. Voor de mens betekent te zijn met andere menselijke wezens samen te zijn. Zijn existentie is co-existentie. Nooit kan hij vervulling of zin ervaren, tenzij met andere menselijke wezens.”⁷¹

De mens die co-existeert, draagt zorg voor de ander. Dat is het tegendeel van de ander doden. Daarom verbiedt God dat en gebiedt Hij de mens er juist voor elkaar te zijn, elkaar lief te hebben, zo nodig te beschermen, zeker de kwetsbaren. Gods zorg strekt zich in het bijzonder uit naar wie kwetsbaar zijn (vgl. Ex. 22, 20-22; Deut. 10,18-19; Jes. 58,6-7, Ps. 68,6-7, Luk. 10,29-37 en Jak. 1,27). Dat de mens relationeel is, impliceert ook de mens *afhankelijk* is: van de

68 Berkouwer, *De mens Gods*, 214.

69 Dietrich Bonhoeffer, *Schöpfung und Fall*. Dietrich Bonhoeffer Werke (DBW) Band 3, (Gütersloh: Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus, 2007), 61.

70 H. Bavinck, *Gereformeerde ethiek*, 71.

71 Heschel, *Wie is de mens?*, 58.

Ander en van de anderen.⁷² Dat maakt afhankelijkheid niet tot een zwakte, die mogelijk zou voortkomen uit de zondeval. Afhankelijkheid behoort tot de door God geschapen antropologische structuur van de mens. En met dat de mens afhankelijk is, is deze ook *ontvankelijk*. Ontvankelijk voor het er-zijn van anderen, voor hulp en zorg. Daarop wijst ook het geschapen zijn als man en vrouw. Eén mens lijkt niet het volledige beeld van God te weerspiegelen, maar het kan slechts in samenhang met anderen. Het geschapen zijn tot man-zijn of vrouw-zijn benadrukt onze specifieke bijzonderheid en de waarde van ieder individueel.⁷³

De hier beknopt uitgewerkte relationele visie op het leven en de beschermwaardigheid ervan biedt een ander perspectief dan het dominerende mensbeeld in wetenschap, politiek en samenleving waarin de waarde van het leven afhangt van uiterlijke kenmerken, eigenschappen en (cognitieve) vermogens. Het relationele karakter van menselijk leven geeft zin en oriëntatie aan het menselijk leven. Dit geldt zowel de mens in ouderdom, in volwassen of adolescentie fase, in de puber- en kindertijd, als in de prenatale fase: een foetus van 36 weken als een embryo van zeven weken, drie dagen of een net bevruchte eicel.

De mens is krachtens de schepping relationeel en daarmee afhankelijk en ontvankelijk.

Een relationele visie op menselijk leven, op de antropologische structuur van de mens, geschapen naar het beeld van God, leidt tot een volledige beschermwaardigheid van het menselijk leven. En daarmee tot de opdracht om te zorgen voor kwetsbaar leven, zodat het relationele karakter wordt erkend en bevorderd.

⁷² Vgl. H. Bavinck, *Gereformeerde ethiek*, 64–65, 71–72.

⁷³ Charles Sherlock, *The doctrine of humanity. Contours of christian theology*, (Downers Grove: InterVarsity Press, 1996), 36.